

تاثیر ارزش‌های دینی و معنوی بر توسعه برنامه درسی هویت‌ساز دینی ادراک شده (مورد مطالعه: دیدگاه دبیران متوسطه شهر اصفهان)

مهدعلی سلمانی اردانی

دانش آموخته دکتری روانشناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، تهران، ایران

پست الکترونیکی: msalmanian16@yahoo.com

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی مدل معادله ساختاری در خصوص ارزیابی عوامل دینی و معنوی بر توسعه برنامه درسی هویت ساز دینی ادراک شده در دبیران متوسطه شهر اصفهان در سال ۱۳۹۲ انجام گردید. پژوهش حاضر به لحاظ هدف کاربردی و به لحاظ روش توصیفی است. جامعه آماری پژوهش حاضر شامل کلیه دبیران متوسطه آموزش و پرورش شهر اصفهان در سال تحصیلی ۱۳۹۲-۱۳۹۳ بودند که با روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای چند مرحله‌ای ۳۴۰ نفر از دبیران در نمونه قرار گرفتند. ابزار گردآوری اطلاعات شامل ۲ پرسشنامه محقق ساخته ۱- پرسشنامه ارزش‌های چهارگانه اثرگذار (دینی، معنوی، اخلاقی و انسانی)، و ۲- پرسشنامه توسعه برنامه درسی هویت ساز دینی ادراک شده بود. آلفای کرباخ پرسشنامه‌ها به ترتیب ۰/۹۱ و ۰/۹۴. محاسبه گردید. جهت بررسی روایی پرسشنامه از روش‌های تحلیل عاملی و روایی سازه استفاده گردید. تجزیه و تحلیل اطلاعات با استفاده از نرم افزارهای SPSS- ۱۸ و LISREL نسخه ۸/۷۲ تحت ویندوز انجام پذیرفت نتایج نشان داد که ارزش‌های دینی و معنوی بر توسعه برنامه درسی هویت‌ساز دینی ادراک شده اثرگذار است. همچنین در مدل اصلاحی برازش یافته ارزش‌های دینی هم اثر مستقیم و هم با میانجیگری جهان‌بینی فردی بر برنامه هویت‌ساز دینی اثرگذار است ولی ارزش‌های معنوی فقط اثر مستقیم بر برنامه هویت‌ساز دینی ادراک شده دارند.

کلیدواژه‌ها: برنامه درسی، هویت‌ساز دینی، ارزش‌های دینی، ارزش‌های معنوی

۱- مقدمه

نظام ارزشی مجموعه‌ای از ارزش‌هاست که افراد جامعه در باره آنها توافق نسبتاً زیادی دارند و از خود و اطرافیان انتظار دارند که این ارزش‌ها را مطلوب دانسته و مطابق با آنها رفتار نمایند (سلمانی اردانی و همکاران، ۱۳۹۹) منبع و سرچشمه ارزش‌های هر جامعه، دین^۱ و اعتقادات دینی^۲ و معنوی^۳ در برگیرنده آن جامعه است و داشتن باور مذهبی و پیروی از آن نیاز انسان در جهان است. از نیازهای فطری آدمی گرایش به عشق و پرستش است، به این معنا که فرد، مستقل از هر گونه یادگیری در درونش تمایل به عبادت و بندگی خدا را احساس می‌کند، تجلی چنین احساس و تمایلی در اعمال و رفتار دینی آشکار می‌شود. رابطه آدمی و دین و نسبتی که با آن پیدا می‌کند، در مقوله هویت دینی قابل تبیین و توضیح است (شرفی، ۱۳۹۶). بسیاری از نظریه‌پردازان برجسته روان‌شناختی استدلال می‌کنند که هویت دینی در چارچوب خانواده و جامعه آموخته می‌شود، ولی برخی معتقدند رشد دینی به‌طور ژنتیکی هدایت می‌شود (اتنگف و رودریگز، ۲۰۲۰). شاید بتوان گفت، هویت دینی از مهمترین عناصر ایجاد کننده همگنی و همبستگی اجتماعی در سطح جوامع است که طی فرآیندی با ایجاد تعلق خاطر به دین و مذهب در بین افراد جامعه، نقش بسیار مهمی در ایجاد و شکل‌گیری هویت جمعی دارد و به عبارتی عملیات تشابه‌سازی و تمایز بخشی را انجام می‌دهد (گودرزی، ۱۳۸۴). انسانی که رفتار و سلوکش ریشه در وحی دارد از هویت دینی برخوردار است. بنابراین هویت دینی انسان از درون و آفرینش او سرچشمه می‌گیرد و هر نوع مبارزه برای محو این هویت مبارزه با انسانیت انسان‌هاست و این هویت دینی چیزی نیست مگر حس مذهبی یا حس خداجویی. شکل‌گیری یک هویت منسجم و پایدار در دستیابی به تعریفی منسجم از خود، که مهم‌ترین جنبه از رشد روانی و اجتماعی^۴ در دوره نوجوانی^۵ است. انتخاب ارزش‌ها^۶ و باورها و هدف‌های زندگی مشخصه‌های اصلی این هویت را تشکیل می‌دهند (امیلی، ۲۰۰۳). شکل‌گیری هویت در نوجوانی با تمایل قوی نوجوان برای ساختن هویتی مستقل به جنبه‌های دیگر تحول آنان گسترش می‌یابد. لذا، احساس تعلق و تعهد به مذهب، خانواده و ملت از مؤلفه‌هایی است که با هویت ارتباط تنگاتنگی دارند (رفعت پناه و روح افزا، ۱۳۹۱).

براساس روانشناسی دین‌نگر وقتی هویت دینی و جهان‌بینی فردی تحقق پیدا کند و باورها و ارزش‌های چهارگانه دینی، معنوی، اخلاقی و انسانی در انسان تثبیت گردد، آنگاه با پردازش و درک موقعیت‌های بحرانی و فشارزای زندگی براحتی مسیر کمال خود را پیدا خواهد کرد. پژوهش‌های متعددی نشان دادند نوجوانانی که به هویت دینی و جهان‌بینی فردی نسبی رسیده‌اند و در درون خود تمایل به عبادت و بندگی خدا را حس کرده‌اند، تعهد و مسئولیت‌پذیری در قبال ارزش‌ها و باورهای دینی داشته و در نهایت فردی موثر در جامعه اسلامی و خدمتگذار به دین معرفی شده‌اند (حسین زاده و همکاران، ۱۳۹۱). آگیلی^{۱۰} (۲۰۰۸) نیز نشان داد که کسانی که مشکلات و مصائب کمتری در زندگی داشتند گرایش بیشتری به دینداری پیدا کرده‌اند. کوهن، یون و جانستون^{۱۱} معتقدند هویت دینی موجب شادکامی و رضایت از زندگی بیشتر در افراد می‌شود و افراد معمولاً بیان می‌کنند که عقاید معنوی شان احساسی از امیدواری، قدرت و آرامش به آنان می‌دهد و موجب دلگرمی، سرزندگی، نشاط و اشتیاق عمومی می‌شود که می‌تواند سطح کیفیت زندگی افراد را تحت تأثیر قرار دهد (اسمری برده زاد و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۷). مطالعه گنجی و همکاران (۱۳۸۹، ص ۱۳۲) به تأثیر هویت دینی در هدایت زندگی و بهتر شدن اخلاق و در پاسخ

-
- 1 .Religion
 - 2 .Religious beliefs
 - 3 .Spiritual
 - 4 .Etengoff & Rodriguez
 - 5 .Religiouse identity
 - 6 .Psychosocial development
 - 7 .Adolescence
 - 8 .Values
 - 9 .Ameli
 - 1 .Aegyle 0
 - 1 . Kohn, Yun & Janeston 1

دادن به سؤالات اساسی اجتماعی مردم اشاره کرده است. شاید بتوان گفت، هویت دینی از مهم‌ترین عناصر ایجادکننده همگنی و همبستگی اجتماعی در سطح جوامع است که طی فرایندی با ایجاد تعلق خاطر به دین و مذهب در بین افراد جامعه، نقش بسیار مهمی در ایجاد و شکل‌گیری هویت جمعی دارد و به عبارتی عملیات تشابه‌سازی و تمایزبخشی را انجام می‌دهد (قنبری برزیان و همتی، ۱۳۹۴، ص ۱۲۳). در مطالعه سفیری و غفوری (۱۳۸۸، ص ۱۱۸) آمده است: در خانواده‌هایی که والدین به هویت ملی و مذهبی خود بسیار احترام می‌گذارند و به آن پایبند هستند، فرزندان جوان آنها نیز از هویت مذهبی و ملی قوی تری برخوردار بودند. نقش والدین در زمینه تربیت و آموزش جوانان در دو بعد ملی و مذهبی با هویت دینی و ملی آنان رابطه مستقیم و مثبتی دارد.

با توجه به آنچه گذشت و اهمیت مقوله دینی در زندگی فردی و اجتماعی، لزوم توجه و پرداختن به آن از همه سیستم‌های مرتبط با تعلیم و تربیت کودکان و نوجوانان از جمله خانواده، مدرسه و جامعه انتظار می‌رود. آموزش و پرورش از طریق محتوا و برنامه‌های درسی خود می‌تواند تا حدود زیادی در راستای پرورش هویت دینی و عوامل موثر بر آن از جمله القای ارزش‌های اثرگذار به دانش‌آموزان گام بردارد و زمینه را برای یک برنامه درسی همراه با معنویت فراهم نماید. نتایج پژوهش علیایی طیبی شاهی و صادقی‌فرد (۱۳۹۵) نشان می‌دهد که بین پایگاه هویت آشفته و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان رابطه منفی معنی‌دار وجود دارد و بر عکس بین پایگاه هویت موفق یا پیشرفته با پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان رابطه مثبت وجود دارد. نتایج این تحقیق می‌تواند وضعیت موجود آموزش در حوزه دین را در سطح مدارس بهبود بخشیده و هر چه بیشتر به وضعیت مطلوب جهت رسیدن دانش‌آموزان به هویت دینی نزدیک نماید. در شناسایی میزان تاثیر عوامل چهارگانه اثربخش بر هویت دینی، باید آموزش‌هایی جهت ترفیع آگاهی‌ها و چگونگی بهره‌گیری از آنها در دستور کار سیستم‌های آموزشی مراکز تربیت معلم و برنامه نویسان محتوای کتب درسی قرار گیرد، که این مهم می‌تواند با ایجاد کارگاه‌های آموزشی و گنجاندن محتوای پنهان و آشکار مرتبط با عوامل نامبرده در برنامه آموزشی آن میسر گردد. امید است که این پژوهش بتواند سهم بسزایی در نهادینه ساختن نگرش علمی به مقوله آموزش و تدریس اثربخش بر هویت دینی در مدارس ایفا کرده و افق‌های جدیدی در سطح کلان آموزشی شامل سیاستگذاری و برنامه‌ریزی آموزشی در سطح ملی گشوده شود و بخشی از خلأهای موجود در رابطه با منابع فارسی مربوط به استفاده از مقوله هویت دینی و عوامل اثرگذار بر آن در محتوای درسی را جبران نماید. سوال اصلی پژوهش حاضر عبارت است از، تاثیر تقویت ارزش‌های دینی و معنوی بر توسعه برنامه ریزی درسی هویت ساز ادراک شده چه اندازه است؟ در واقع، هدف این پژوهش این است که هم به بررسی تاثیر ارزش‌های دینی و معنوی بر توسعه برنامه درسی هویت ساز دینی ادراک شده بپردازد و هم مدل مورد مطالعه پژوهش را برآزش کند.

۲- روش

۲-۱- روش پژوهش، جامعه آماری و نمونه: پژوهش حاضر از لحاظ هدف کاربردی و از لحاظ روش، توصیفی از نوع همبستگی است. جامعه آماری پژوهش حاضر شامل کلیه دبیران متوسطه آموزش و پرورش شهر اصفهان در سال تحصیلی ۱۳۹۳-۱۳۹۲ بودند. (۴۲۰۰ نفر). نمونه آماری این پژوهش را ۳۴۰ نفر از دبیران پایه متوسطه شهر اصفهان تشکیل دادند که با روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای چند مرحله‌ای انتخاب شدند. وقتی امکان تهیه فهرست کاملی از اسامی دانش‌آموزان وجود نداشته باشد، در چنین شرایطی از نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای استفاده می‌شود (دلاور، ۱۳۹۸). در این نوع نمونه‌گیری پیش از آنکه افراد نمونه‌گیری شوند، خوشه‌ها انتخاب می‌شوند. هر خوشه شامل بیش از یک واحد است (برای مثال یک مدرسه، یک کلاس) (جانسون و کریستنسن؛ ۲۰۱۲). در ابتدا از بین نواحی شش‌گانه، به صورت تصادفی چهار ناحیه یک، سه، چهار و شش آموزش و پرورش انتخاب و سپس از بین مدارس متوسطه پسرانه و دخترانه هر ناحیه، دوازده دبیرستان که شامل شش دبیرستان پسرانه، شش دبیرستان دخترانه دولتی و غیر دولتی بودند، به صورت تصادفی انتخاب شدند.

1. Johnson & Christensen

۲-۲- ابزار پژوهش: ابزار پژوهش در این تحقیق شامل سه پرسشنامه محقق ساخته بوده است که عبارتند از:

۱- پرسشنامه محقق ساخته ارزش‌های چهارگانه اثرگذار (دینی، معنوی، اخلاقی و انسانی)

پرسشنامه ارزش‌های چهارگانه دارای ابعاد دینی، معنوی، اخلاقی و انسانی بود که در ۲۸ گویه و در یک مقیاس پنج درجه ای لیکرت (از خیلی کم تا خیلی زیاد) تنظیم گردید. نحوه سازماندهی ابعاد چهارگانه در این پرسشنامه بدین شکل می‌باشد که ۹ گویه اول مربوط به عوامل اثرگذار دینی بر برنامه درسی، سوالات ۱۰ تا ۱۳ مربوط به بعد معنوی، گویه‌های ۱۴ تا ۲۰ مربوط به بعد اخلاقی و گویه‌های ۲۱ تا ۲۸ مربوط به عوامل انسانی اثرگذار بر برنامه درسی هویت‌ساز دینی می‌باشد.

۲- پرسشنامه محقق ساخته توسعه برنامه درسی هویت ساز دینی ادراک شده.

پرسشنامه توسعه برنامه درسی دارای ۱۴ گویه می‌باشد که در یک مقیاس پنج درجه ای لیکرت (از خیلی کم تا خیلی زیاد) تنظیم گردید.

جدول شماره ۱، ضریب اعتبار پرسشنامه های مورد استفاده در پژوهش

شماره	متغیرهای پژوهش	تعداد گویه	آلفای کرونباخ
	ارزش های دینی	۹	۰/۹۱
	پرسشنامه ارزش های	۴	۰/۸۶
۱	چهارگانه اثرگذار	۷	۰/۹۳
	ارزش های اخلاقی	۸	۰/۹۴
	ارزش های انسانی	۱۴	۰/۹۴
۲	برنامه هویت ساز		

۳-۲- روش اجرا و تجزیه و تحلیل داده‌ها: برای تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده از آزمون‌های آمار توصیفی و استنباطی استفاده شد. آماره های توصیفی شامل جداول فراوانی، درصد متغیرهای جمعیت شناختی، میانگین، انحراف معیار و آزمون همبستگی برای متغیرهای اصلی پژوهش می‌باشد و در سطح استنباطی نیز از مدل‌یابی علی به روش تحلیل مسیر استفاده شده است. همچنین، تجزیه و تحلیل اطلاعات با استفاده از نرم افزارهای SPSS-۱۸ و نرم افزار LISREL نسخه ۸/۷۲ تحت ویندوز انجام پذیرفت.

۳- یافته‌های توصیفی پژوهش

از تعداد ۳۴۰ نفر افراد نمونه شرکت کننده در این پژوهش، ۱۹۲ نفر معادل ۵۶ درصد را مردان و ۱۴۸ نفر معادل ۴۴ درصد را زنان تشکیل داده‌اند. ۴۶ نفر معادل ۱۴ درصد را افراد مجرد و ۲۹۴ نفر معادل ۸۶ درصد را افراد متأهل تشکیل داده‌اند. ۲۴/۷ درصد معادل ۸۴ نفر از افراد شرکت کننده را افراد ۳۰-۲۰ سال، ۵۷/۹ درصد معادل ۱۹۷ نفر را افراد ۴۰-۳۰ سال، ۱۷/۴ درصد معادل با ۵۹ نفر را افراد ۵۰-۴۰ سال تشکیل داده اند. ۴/۷ درصد شرکت کنندگان معادل با ۱۶ نفر را افراد با مدرک فوق دیپلم، ۷۳/۸ درصد معادل با ۲۵۱ نفر را افراد با مدرک لیسانس، ۲۰/۹ درصد معادل ۷۱ نفر را افراد با مدرک فوق لیسانس و نهایتاً ۰/۶ درصد معادل ۲ نفر را افراد با مدرک دکتری تشکیل داده‌اند.

۳-۱- اطلاعات توصیفی متغیرهای اصلی پژوهش

در ابتدا به بررسی فراوانی پاسخ‌های شرکت کنندگان به هریک از گویه‌های پرسشنامه اثرهای ارزش‌های چندگانه (دینی، معنوی، اخلاقی و انسانی) بر برنامه هویت ساز دینی ادراک شده پرداخته شد و به سوالات پژوهش پاسخ داده شد.

جدول شماره ۲: سوالات پاسخگویان در خصوص اثر تقویت ارزش‌های دینی، معنوی، اخلاقی و انسانی بر توسعه برنامه درسی هویت ساز دینی ادراک شده

گویه	محتوای گویه‌های دینی مورد بررسی	میانگین	انحراف معیار
۱	محتوایی که بر اصول اعتقادی تاکید دارد.	۱/۵۵	۰/۷۳
۲	محتوایی که در آن انتظار محور ایمان اکمل است.	۱/۶۲	۰/۸۵
۳	محتوایی که به یاد خدا بودن را همواره یادآور می‌شود.	۱/۴۶	۰/۷۵
۴	محتوایی که همواره انسان را به معروف سوق می‌دهد.	۱/۶۶	۰/۸۹
۵	محتوایی که تولی و دوستی به ائمه را تقویت می‌کند.	۱/۶۹	۰/۹۱
۶	محتوایی که بر ملاحظات مربوط به افراط و تفریط تاکید دارد.	۱/۹۲	۰/۹۲
۷	محتوایی که انسان را از تعلقات به مادیات رها می‌سازد.	۱/۹۴	۰/۹۶
۸	محتوایی که روح انسان را ترضیع می‌نماید.	۱/۷۵	۰/۸۴
۹	محتوایی که نیروی برتر را ذات اقدسیت معرفی می‌نماید.	۱/۶۴	۰/۸۷
گویه	محتوای گویه‌های معنوی مورد بررسی	میانگین	انحراف معیار
۱۰	محتوایی که ایثار و فداکاری را یادآور می‌شود.	۱/۷۵	۰/۹۱
۱۱	محتوایی که بر اساس کمک رساندن به دیگران باشد.	۱/۷۶	۰/۹۳
۱۲	محتوایی که تعلق به بشریت را در ذهن متبلور می‌کند.	۱/۸۷	۰/۹۳
۱۳	محتوایی که تفکر و تعلق محور آن است.	۱/۵۹	۰/۸۷
گویه	محتوای گویه‌های اخلاقی مورد بررسی	میانگین	انحراف معیار
۱۴	محتوایی که توضع و فروتنی را تبیین می‌کند.	۱/۷۴	۰/۹۰
۱۵	محتوایی که انتقاد پذیری را زمینه پیشرفت می‌داند.	۱/۸۵	۱/۰۶
۱۶	محتوایی که بر بالندگی روح افراد تاکید می‌کند.	۱/۷۱	۰/۹۱
۱۷	محتوایی که بر اصل شفافیت تاکید دارد.	۱/۶۰	۰/۹۲
۱۸	محتوایی که روح شکرگذاری را در انسان پرورش می‌دهد.	۱/۹۰	۱/۰۵
۱۹	محتوایی که بر همکاری و مشارکت اجتماعی تاکید دارد.	۱/۷۱	۰/۹۰
۲۰	محتوایی که بر شایستگی استعدادهای افراد تاکید دارد.	۱/۷۹	۰/۹۹
گویه	محتوای گویه‌های انسانی مورد بررسی	میانگین	انحراف معیار
۲۱	محتوایی که روح کرامت را در انسان رشد می‌دهد.	۱/۶۰	۰/۹۱
۲۲	محتوایی که بر اختیار انسان تاکید دارد.	۱/۸۱	۰/۸۹
۲۳	محتوایی که مسئولیت پذیری را تقویت می‌کند.	۱/۷۲	۰/۹۰
۲۴	محتوایی که به رعایت حقوق دیگران اهمیت می‌دهد.	۱/۷۴	۰/۹۷

۲۵	محتوایی که به اصل رعایت حریم دیگران توجه دارد.	۱/۶۹	۱/۰۱
۲۶	محتوایی که بر فطریات انسانی تاکید می‌نماید.	۱/۶۲	۰/۸۹
۲۷	محتوایی که اعتدال و میانه‌روی را محور قرار می‌دهد.	۱/۷۱	۰/۸۹
۲۸	محتوایی که نظم را به افراد متذکر می‌شود.	۱/۶۶	۰/۹۸

سوال اول: اثر تقویت ارزش‌های دینی بر توسعه برنامه درسی هویت ساز دینی ادراک شده چه اندازه است؟ یافته‌های جدول فوق، حاکی از آن است که بیشترین میانگین پاسخ (۱/۹۴) مربوط به گویه ۷ و محتوایی است که انسان را از تعلقات به مادیات رها می‌سازد و کمترین میانگین پاسخ (۱/۵۵) مربوط به گویه ۱ و محتوایی است که به تعلقات مادی تاکید دارد.

سوال دوم: اثر تقویت ارزش‌های معنوی بر توسعه برنامه درسی هویت ساز دینی ادراک شده چه اندازه است؟ یافته‌های جدول فوق، حاکی از آن است که بیشترین میانگین پاسخ (۱/۸۷) مربوط به گویه ۱۲ و محتوایی است که تعلق به بشریت را در ذهن متبلور می‌کند و کمترین میانگین پاسخ (۱/۵۹) مربوط به گویه ۱۳ و محتوایی که تفکر و تعلق محور آن است.

۴- بررسی ضرایب پایایی و ماتریس ضرایب همبستگی

جدول شماره ۳: ماتریس همبستگی پیرسون و آلفای کرونباخ متغیرهای اندازه‌گیری شده

متغیرهای پژوهش	۱	۲	۳	۴	۵	۶	آلفای کرونباخ
۱) ارزش‌های دینی	۱						۰/۹۱
۲) ارزش‌های معنوی	۰/۵۸*	۱					۰/۸۶
۳) ارزش‌های اخلاقی	۰/۷۱*	۰/۶۲*	۱				۰/۹۳
۴) ارزش‌های انسانی	۰/۷۲*	۰/۶۹*	۰/۸۸*	۱			۰/۹۴
۵) برنامه هویت ساز	۰/۵۵*	۰/۳۳*	۰/۵۵*	۰/۵۴*	۱		۰/۹۳

یک نوع از روابط متغیرها در مدل معادلات ساختاری بر مبنای همبستگی (هم خوانی) است. همبستگی رابطه‌ای است میان دو متغیر در یک مدل اما غیر جهت دار و ماهیت این نوع رابطه بوسیله تحلیل همبستگی مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. جدول شماره ۳ ضریب همبستگی پیرسون برای رابطه میان متغیرهای پژوهش را به صورت دو به دو نشان می‌دهد. روی قطر اصلی این ماتریس عدد یک واقع شده است که بدین معناست که هر متغیر با خودش همبستگی کامل دارد. همه ضرایب همبستگی در سطح اطمینان ۰/۹۵ معنادار هستند و با علامت * مشخص شده اند. (مقدار سطح معناداری کمتر از ۵ درصد است). ضریب مثبت نشان دهنده رابطه مثبت و مستقیم بین متغیرهای پژوهش می‌باشد. از آنجا که هدف تجزیه و تحلیل علی، استنباط علی است، پایایی متغیرهای اندازه‌گیری باید بالا باشد. ضریب آلفای کرونباخ در مورد تمام متغیرهای اندازه‌گیری شده بیشتر از ۰/۷ است که نشان می‌دهد متغیرهای اندازه‌گیری شده از پایایی مطلوبی برخوردار هستند.

فرضیه اول: ارزش‌های دینی بر توسعه برنامه درسی هویت ساز دینی ادراک شده اثرگذار است.

جدول شماره ۴: جدول ضرایب B و Beta حاصل از تحلیل رگرسیون بین ارزش‌های دینی بر برنامه درسی هویت‌ساز ادراک شده

Sig	T	ضرایب استاندارد نشده		مدل رگرسیونی
		Beta	خطای استاندارد	
۰/۰۰	۴/۸۵	۰/۳۱	۰/۰۸	ارزش‌های دینی

بر طبق نتایج جدول ۴ ضرایب رگرسیون استاندارد ارزش‌های دینی در مدل برابر با ۰/۴۱ است که معناداری این ضریب با ملاحظه سطح معناداری آماره t که از ۰/۰۵ کمتر است مشخص می‌شود. بنابراین فرض صفر رد شده و فرض پژوهش مبنی بر اینکه ارزش‌های دینی بر توسعه برنامه درسی هویت‌ساز دینی ادراک شده اثرگذار است تایید می‌شود.

فرضیه دوم: ارزش‌های معنوی بر توسعه برنامه درسی هویت‌ساز دینی ادراک شده اثرگذار است.

جدول شماره ۵: جدول ضرایب B و Beta حاصل از تحلیل رگرسیون بین ارزش‌های معنوی بر برنامه درسی هویت‌ساز ادراک شده

Sig	T	ضرایب استاندارد نشده		مدل رگرسیونی
		Beta	خطای استاندارد	
۰/۰۰	۲/۰۵	۰/۱۲	۰/۱۲	ارزش‌های معنوی

بر طبق نتایج نتایج به دست آمده ضرایب رگرسیون استاندارد ارزش‌های معنوی در مدل برابر با ۰/۲۴ است که معناداری این ضریب با ملاحظه سطح معناداری آماره t که از ۰/۰۵ کمتر است مشخص می‌شود. بنابراین فرض صفر رد شده و فرض پژوهش مبنی بر اینکه ارزش‌های معنوی بر توسعه برنامه درسی هویت‌ساز دینی ادراک شده اثرگذار است تایید می‌شود.

۵- تعبیر و تفسیر مدل اصلاح شده

بطور کل در کار با برنامه لیزرل، هریک از شاخص‌های بدست آمده برای مدل به تنهایی دلیل برازندگی مدل نیست، بلکه این شاخص‌ها را باید در کنار یکدیگر و با هم تفسیر کرد. برای ارزیابی مدل تحلیل مسیر چندین مشخصه برازندگی وجود دارد. در این پژوهش برای ارزیابی مدل از شاخص‌های χ^2 ، میانگین مجذور پس مانده‌ها RMR، شاخص برازندگی GFI، شاخص تعدیل برازندگی AGFI، شاخص نرم شده برازندگی NFI، شاخص نرم نشده برازندگی NNFI، شاخص برازندگی فزاینده IFI، شاخص برازندگی تطبیقی CFI و شاخص بسیار مهم ریشه دوم برآورد واریانس خطای تقریب RMSEA استفاده شده است.

جدول شماره ۶: شاخص‌های برازش مدل

نام شاخص	برآوردهای مدل	حد مجاز
χ^2/DF (کای دو بر درجه آزادی)	۱/۵۶	کمتر از ۳
GFI (نیکویی برازش)	۱/۰۰	بالاتر از ۰/۹
RMSEA (ریشه میانگین مربعات خطای برآورد)	۰/۰۴	کمتر از ۰/۰۹
CFI (برازندگی تعدیل یافته)	۰/۹۹	بالاتر از ۰/۹
NFI (برازندگی نرم شده)	۱/۰۰	بالاتر از ۰/۹
NNFI (برازندگی نرم نشده)	۱/۰۰	بالاتر از ۰/۹
IFI (برازندگی فزاینده)	۰/۹۹	بالاتر از ۰/۹

از آزمون χ^2 اغلب به عنوان شاخص موفقیت نام برده می‌شود. این شاخص به سادگی نشان می‌دهد که آیا بیان مدل ساختار روابط میان متغیرهای مشاهده شده را توصیف می‌کند یا خیر. هر چقدر مقدار χ^2 کوچکتر باشد بهتر است. در منابع مقادیر زیر ۳ قابل قبول است که در تحقیق حاضر این مقدار ۱/۵۶ محاسبه شده است. معیار GFI نشان دهنده اندازه-ای از مقدار نسبی واریانس‌ها و کواریانس‌ها می‌باشد که توسط مدل تبیین می‌شود. این معیار بین صفر تا یک متغیر می‌باشد که هرچه به عدد یک نزدیکتر باشد، نیکویی برازش مدل با داده‌های مشاهده شده بیشتر است. مقدار GFI گزارش شده برای این مدل ۱/۰۰ است. برای بررسی اینکه یک مدل بخصوص در مقایسه با سایر مدل‌های ممکن، از لحاظ تبیین مجموعه‌ای از داده‌های مشاهده شده تا چه حد خوب عمل می‌کند از مقادیر شاخص نرم شده برازندگی NFI استفاده شده است. مقادیر بالای ۰/۹ این شاخص‌ها حاکی از برازش فزاینده بسیار مناسب در مدل طرحی شده در مقایسه با سایر مدل‌های ممکن است. درنهایت برای بررسی اینکه مدل مورد نظر چگونه برازندگی و صرفه جویی را با هم ترکیب می‌کند از شاخص بسیار توانمند ریشه دوم برآورد واریانس خطای تقریب RMSEA استفاده شده است. شاخص RMSEA، ریشه میانگین مجذورات تقریب می‌باشد. این شاخص برای مدل‌های خوب ۰/۰۵ و کمتر است. مدلی که در آن این شاخص ۰/۹ یا بیشتر باشد برازش ضعیفی دارد. همانطور که مشخصه‌های برازندگی در جدول شماره ۶ نشان می‌دهد داده‌های این پژوهش برازش مناسبی دارد.

۶- بحث و نتیجه گیری

امروزه یکی از دغدغه‌های موجود در نظام آموزشی، چگونگی شکل دهی هویت دینی دانش‌آموزان است. در بحث هویت دینی، صرف شناخت ضرورت و جایگاه آن در میان ابعاد هویت، مطرح نیست. امروزه مسئولان و برنامه‌ریزان، به دنبال راهکار عملی برای حل این مشکل هستند. به نظر می‌رسد برنامه‌داری در این زمینه می‌تواند نقش موثری داشته باشد. واقعاً، برنامه‌داری همواره بین دو نیروی انسانی معلم و شاگرد در تعلیم و تربیت رابطه برقرار می‌کند، و می‌توان از آن به منزله قلب نظام تعلیم و تربیت و ابزاری در جهت تحقق اهداف آموزش و پرورش یاد کرد. هدف یا آرمان نهایی برنامه‌داری هویت‌ساز دینی، باید با این نگاه به انسان که او موجود شریفی است که برای هدفی شریف خلق شده است، ترسیم شود. اهداف چنین برنامه‌ای باید به طور متوازن در جهت تأمین نیازهای روانی زیستی و نیازهای فطری و اخلاقی انسان باشد؛ از جمله این نیازها، تمایل فطری به کمال طلبی، سعادت طلبی و شکوفا شدن استعدادهاست. بر اساس ارزش‌های اخلاقی، برنامه‌داری زمانی می‌تواند در جهت تحقق این نیازها گام بردارد و داعیه برآورده کردن این نیازها را داشته باشد که بر اساس جهان‌شناسی، خداشناسی و انسان‌شناختی توحیدی بنا شده باشد؛ یعنی سه رکن اساسی در جهت اهداف همین‌ها هستند. اجمالاً در زمینه آرمان و اهداف ارزش‌های اخلاقی اسلامی، باید گفت: هدف نهایی تربیت و رشد ارزش‌های اخلاقی، کمک به تشکیل و فراهم‌سازی بستر تشکیل هویت دینی و انسجام ارزش‌های دینی و مذهبی است. در واقع مرتبه کمال و شکوفایی انسان دیندار با نیل به سعادت محقق می‌شود. جهت نیل به این مرتبه از کمال ابزارها، مراحل و روش‌هایی تعبیه شده است. پنداری آدمی منوط و معطوف به پیمودن مسیر اخلاقی و محقق نمودن ارزش‌های اخلاقی در وجود آدمی است. هدف این پژوهش، ارزیابی عوامل موثر بر توسعه برنامه‌داری هویت‌ساز دینی ادراک شده بوده است. روش پژوهش توصیفی از نوع همبستگی بوده است. جامعه آماری این پژوهش را کلیه دبیران متوسطه نواحی شش‌گانه آموزش و پرورش شهر اصفهان (۱۳۹۲-۱۳۹۳) تشکیل دادند. روش نمونه‌گیری، تصادفی خوشه‌ای چند مرحله‌ای بود که نهایتاً ۳۴۰ نفر به عنوان نمونه انتخاب گردید. ابزار اندازه‌گیری استفاده شده در این پژوهش شامل سه پرسشنامه محقق ساخته بوده است. تجزیه و تحلیل داده‌ها در دو سطح توصیفی و استنباطی صورت گرفت. در سطح توصیفی با استفاده از شاخص‌های آماری مانند فراوانی، میانگین و انحراف معیار به تجزیه و تحلیل داده‌ها پرداخته شد و در سطح استنباطی نیز از مدل‌یابی علی به روش تحلیل مسیر استفاده شده است که نتایج به شرح زیر ارائه می‌گردد.

سوال اول: اثر تقویت ارزش‌های دینی بر توسعه برنامه درسی هویت ساز دینی ادراک شده چه اندازه است؟

فرضیه اول: ارزش‌های دینی بر توسعه برنامه درسی هویت ساز دینی ادراک شده اثرگذار است.

بر طبق نتایج به دست آمده ضرایب رگرسیون استاندارد ارزش‌های دینی در مدل برابر با ۰/۴۱ است که معناداری این ضریب با ملاحظه سطح معناداری آماره t که از ۰/۰۵ کمتر است مشخص می‌شود. بنابراین فرض صفر رد شده و فرض پژوهش مبنی بر اینکه ارزش‌های دینی بر توسعه برنامه درسی هویت ساز دینی ادراک شده اثرگذار است تایید می‌شود. نتایج این پژوهش تا حدودی در راستای نتایج پژوهش‌های سلمانی اردانی و همکاران (۱۳۹۹)، رأفت جاه و روح افزا (۱۳۹۱)، پاشا و فلاح زاده (۱۳۹۱)، علیجانی (۱۳۸۵)، سفیری و غفوری (۱۳۸۸)، گودرزی (۱۳۸۴)، ادگار و روندا (۲۰۰۹) و پژوهش امیلی (۲۰۰۳) می باشد که در همه این پژوهش به نوعی بر نقش ارزش‌های دینی بر تشکل هویت فرد خصوصا هویت دینی تاکید شده است.

با توجه به شدت یافتن فرآیندهای توسعه و نوسازی در جوامع کنونی ارزش‌های دینی همچنان در تمام ابعاد خود به عنوان منبعی مهم برای هویت در جهان متجدد و آشفته کنونی به شمار می‌رود. از طرف دیگر، در جامعه ایران بخصوص در نوجوانان و جوانان و با توجه به ویژگی‌های دوره نوجوانی و جوانی که در جهت شکل‌گیری هویت است، شکل‌گیری هویت دینی تحت تأثیر عواملی قرار دارد که از آن جمله می‌توان به قرآن بعنوان کتاب انسان ساز مسلمانان، سیره انبیاء و ائمه اطهار معصوم و ادعیه و مناجات‌های مختلف، اماکن مذهبی همچون زیارتگاه‌ها و مساجد و امام زاده‌ها، مراسم و مناسک مذهبی مثل نماز و روزه و آیین‌های محرم و رمضان اشاره کرد که هر یک نوعی در شکل‌گیری هویت دینی نوجوانان و جوانان تأثیر بسزایی دارد. هر نوجوانی باید موضع مشخصی در قبال باورهای فوق داشته باشد، در نتیجه می‌توان این باورها را برای ساختن بعد اعتقادی و ارزشی دین‌داری نوجوانان با آموزش و گنجاندن آنها در برنامه‌های درسی بکار برد که در نتیجه، این امر به تشکیل هویت دینی در آنها کمک می‌کند.

سوال دوم: اثر تقویت ارزش‌های معنوی بر توسعه برنامه درسی هویت ساز دینی ادراک شده چه اندازه است؟

فرضیه دوم: ارزش‌های معنوی بر توسعه برنامه درسی هویت ساز دینی ادراک شده اثرگذار است.

بر طبق نتایج ملاحظه شده، ضرایب رگرسیون استاندارد ارزش‌های معنوی در مدل برابر با ۰/۲۴ است که معناداری این ضریب با ملاحظه سطح معناداری آماره t که از ۰/۰۵ کمتر است مشخص می‌شود. بنابراین فرض صفر رد شده و فرض پژوهش مبنی بر اینکه ارزش‌های معنوی بر توسعه برنامه درسی هویت‌ساز دینی ادراک شده اثرگذار است تایید می‌شود. نتایج پژوهش فوق در راستای نتایج پژوهش‌های سلمانی اردانی و همکاران (۱۳۹۹)، علیایی طیبی شاهی و صادقی فرد (۱۳۹۵)، گنجی و همکاران (۱۳۸۹)، سفیری و غفوری (۱۳۸۸) و امیلی (۲۰۰۳) می‌باشد که گزارش نمودند عامل ارزش‌های معنوی می‌تواند در تشکیل و شکل‌گیری هویت دینی افراد موثر باشد.

تعلیم و تربیت در زندگی بشر، مهم‌ترین و اساسی‌ترین جنبه زندگی است. مشخصه جامعه سالم و توسعه یافته، جامعه‌ای است که دارای نظام تعلیم و تربیت پویا بانشاط، زنده و مترقی است. چنین نظامی می‌تواند انسان‌های آزاد، مستقل، معنوی و مذهبی بسازد که جامعه را به سامان مادی و تعالی معنوی برساند. در این راستا، فراهم آمدن زمینه رشد و استكمال معنوی و باطنی آدمیان بیش از هر چیز مدیون نهاد تعلیم و تربیت است، نه هیچ نهاد دیگری؛ زیرا در سایه تعلیم عقاید هستی‌شناختی صحیح و ارزش‌شناختی صحیح و بر طبق ارزش‌های پسندیده معنوی، می‌توان خداپرستی و استكمال معنوی انسان‌ها را گسترش داد و عمق بخشید. در واقع، این امر محرز است که تعالیم اسلام به تربیت جان و پرورش روح آدمی توجه ویژه‌ی دارد؛ زیرا انسان در پرتو تربیت نفس و تزکیه روح، به مراحل کامل انسانیت دست می‌یابد و سرانجام به فلاح و سعادت ابدی نایل می‌شود. جامعه امروز بشر دچار بحران هویت دینی را در اقشار مختلف خصوصا جوانان در حال تجربه کردن است، از این رو، امروزه نیاز نوجوانان و دانش‌آموزان به آموزش ارزش‌های معنوی در مدارس، به مراتب بیش از نیاز او به تعلیم و آموزش مطالب علمی است که از این طریق بتوان آنها را در مسیر تشکیل هویت دینی قرار داد. لذا، برنامه درسی معنوی، نوعی از برنامه درسی است که خواهان رسیدن به سطوح بالاتر آگاهی و معنی دار کردن

زندگی است. همچنین، برنامه درسی معنوی زمینه هایی را می‌آفریند که ضمن آگاهی نسبت به دنیای پیرامون خود آن چنان با یکدیگر مرتبط می‌شویم که گویی همه عضوی از یک دنیای پهناوریم؛ تنها در این صورت است که برای زندگی تغییر می‌کنیم.

۷- پیشنهادات

۱- پیشنهاد می‌شود این پژوهش در سایر شهرهای کشور (با وجود تفاوت فرهنگی و مذهبی) اجرا و نتایج با یکدیگر مقایسه شود.

۲- از آنجا که جامعه آماری و نمونه این پژوهش معلمان بوده‌اند، پیشنهاد می‌شود که به منظور دستیابی به تصویری دقیق‌تر از دید خود خانواده‌ها بررسی شود.

۷-۱- پیشنهادان کاربردی

۱- اگر برنامه ریزان خواهان عملی شدن اهداف برنامه درسی و تربیت اخلاقی هستند، لازم است در حد متعادل و نه افراط یا تفریط گونه به ویژگی‌ها و خصوصیات آحاد فراگیران توجه شود.

۲- قلمرو اهداف هویت دینی در برنامه درسی نباید به تبیین منازعات و مشاجرات ذهنی و نظری دیدگاه‌ها ختم شود، بلکه در ترسیم اهداف باید به جنبه‌های عملی هویت دینی و ارزش‌های چهارگانه (دینی، معنوی، اخلاقی و انسانی) توجه خاص شود.

۳- تقویت ارزشهای چهارگانه و فرهنگ دینی با برنامه‌هایی مثل برگزاری آئین‌های مربوطه، بزرگداشت اعیاد دینی و گنجاندن درس‌هایی در ارتباط با هویت دینی در کتابهای درسی دانش‌آموزان در طول تحصیل.

تشکر و قدردانی: بدین وسیله از همه دبیران محترم و بویژه کارشناسی واحد پژوهش سازمان آموزش و پرورش استان اصفهان که در انجام این پژوهش همکاری نمودند تشکر می‌شود.

منابع

۱. اسمری برده زرد و همکاران (۱۳۹۹). رابطه هویت دینی و ملی با افسردگی و کیفیت زندگی در دانش‌آموزان مقطع متوسطه اول مدارس دولتی شهرستان بوکان. پژوهش در دین و سلامت، ۶(۴): ۱۷-۷
۲. پاشا، ابراهیم؛ فلاح زاده، محمدهادی (۱۳۹۱). بررسی هویت دینی و ملی نوجوانان و جوانان شهر تهران با تاکید بر گروه مرجع. مجله مطالعات ملی، ۱۳(۴): ۱۴-۳۰.
۳. جانسون و کریستنسن (۱۳۹۵). روش پژوهش در علوم تربیتی، ترجمه خسروی بابادی، علی اکبر، پوشنه، کامبیز، آقازاده، محرم. تهران: انتشارات آبیژ (۲۰۰۸).
۴. جوانی، حجت اله (۱۳۸۴). هویت دینی یا هویت های دینی. مجله اسلام پژوهی، ۱(۱): ۱۵۴-۱۳۵.
۵. حسین زاده، داوود؛ عزیزی، غلامرضا؛ شوقی، بهزاد (۱۳۹۱). بررسی عوامل موثر در تحکیم هویت دینی دانش‌آموزان دوره متوسطه (مطالعه موردی آموزش و پرورش اسلامشهر). مجله پژوهش‌های اعتقادی کلامی (علوم اسلامی)، ۲(۶): ۷۳-۵۳.
۶. دلاور، علی (۱۳۹۷). روش تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی. تهران: نشر ویرایش.
۷. رأفت جاه، مریم؛ روح افزا، فائزه (۱۳۹۱). مطالعه عوامل اجتماعی و فرهنگی موثر بر نگرش به هویت دینی زن مسلمان. مجله مسائل اجتماعی تهران (دانشگاه خوارزمی)، ۳(۲): ۶۱-۹۲.
۸. سفیری، خدیجه؛ غفوری، معصومه (۱۳۸۸). بررسی هویت دینی و ملی جوانان شهر تهران با تاکید بر تاثیر خانواده. مجله پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه، ۲(۲): ۲۷-۱.
۹. سلمانی اردانی، محمدعلی؛ شهریاری احمدی، منصوره؛ دوایی، مهدی (۱۳۹۸). ساخت، استاندارد سازی و هنجاریابی پرسشنامه سنجش میزان خردمندی دانش‌آموزان نوجوان تیزهوش و عادی، پایان نامه دکتری (منتشر نشده).
۱۰. شرفی، محمدرضا (۱۳۹۶). جوان و بحران هویت، چاپ هشتم، تهران: سروش.
۱۱. علیایی طیبی شاهی، زهرا؛ صادقی فرد، مریم (۱۳۹۵). بررسی رابطه بین پایگاه هویت با سلامت روانی و پیشرفت تحصیلی. مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی، ۲(۲): ۱۰۷-۱۰۲.

۱۲. علیجانی، مریم (۱۳۸۵). رابطه بین هویت دینی و سلامت روان در دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی. مجله مطالعات روان شناختی، ۲(۱):۱۰۶-۸۹.
۱۳. قنبری برزبان، علی؛ همتی، رضا (۱۳۹۴). هویت دینی در جامعه ایرانی: مرور نظام مند مطالعات انجام شده (۱۳۸۰-۱۳۹۲). جامعه شناسی کاربردی، ۲۶(۳): (پیاپی ۵۹): ۱۱۷-۱۳۸.
۱۴. گنجی، محمد؛ نعمت الهی، زهرا؛ طاهری، زهرا (۱۳۸۹). رابطه هویت دینی و سرمایه اجتماعی در بین مردم شهرکاشان. مجله جامعه شناسی کاربردی (مجله پژوهشی علوم انسانی دانشگاه اصفهان). ۲۱(۴): ۱۲۳-۱-۱۴۴.
۱۵. گودرزی، حسین (۱۳۸۴). گفتارهایی درباره جامعه شناسی هویت در ایران. تهران: تمدن ایرانی.
۱۶. لطف آبادی؛ حسین، نوروزی؛ وحیده (۱۳۸۳). بررسی چگونگی نگرش دانش آموزان دبیرستانی و پیش دانشگاهی ایران به جهانی شدن و تاثیر آن بر ارزشها و هویت دینی و ملی آنان. مجله نوآوری های آموزشی. ۳(۹): ۱۱۹-۸۸.
17. Aegyle, Michael. (2008). Psychology and religion an introduction, London and New York Routledge.
18. Ameli, S. R. (2003). Globalization and british muslim identity. London Ic As Press.
19. Chana, Etengoff., & M. Rodriguez. (2020). *Religious Identity*. Development of the Self in Adolescence. The Encyclopedia of Child and Adolescent Development.
20. Edgar, F., Borgatta & Rhonda. (2009). Montgomery, "Encyclopedia of Sociology, New york, second edition.